

HÜQUQ

UOT 321(091); UOT 342

AZƏRBAYCANDA SOVET HÜQUQUNUN İNKİŞAFI
KONTEKSTİNDƏ KONSTITUSİON DƏYİŞİKLİKLƏR

X.C.İSMAYİLOV

*Bakı Dövlət Universiteti**xayyam-ismayil@mail.ru*

Ötən əsrin 20-ci illərinin əvvəllərində Azərbaycanda tamamilə yeni olan sovet hüquq sisteminin formalaşmasına başlanılması bütövlükdə cəmiyyətin siyasi, sosial-iqtisadi sferalarının yeni forma və məzmun kəsb etməsi ilə bağlı idi. Sadalanan sferalarda baş verən dəyişikliklər ayrı-ayrı təsisatların və qurumların təşkili və fəaliyyətini, həmçinin onların hüquqi vəziyyətini, vətəndaşların hüquq və vəzifələrini, öhdəliklərini əks etdirən hüququn müxtəlif yeni institut və normalarının yaranmasına gətirib çıxardı ki, bu da təbii olaraq Azərbaycanın ilk Konstitusiyasının – 1921-ci ilin mayında qəbul olunmuş Əsas Qanunun mətninə bir sıra dəyişiklik və əlavələrin edilməsini şərtləndirmiş oldu. Məqalədə ilk Konstitusiyanın qəbulundan sonra Azərbaycanda yeni yaranan hakimiyyət subyektlərinin və inzibati təsisatların, eləcə də hüquq normalarının əsasında ortaya çıxmış konstitusion dəyişiklər zərurəti və bu zərurətin reallaşdırılması istiqamətində görülən hüquqi tədbirlərin mahiyyətində aydınlıq gətirilir, eyni zamanda həm 1921-ci, həm də 1927-ci il Azərbaycan Konstitusiyalarına edilən dəyişikliklərin təhlili aparılır.

Açar sözlər: konstitusiya qanunvericiliyi, hüquq institutları və normaları, hüquqayratma, seçki, vətəndaş hüquqları, məcəllə, qanun, dəyişikliklər, əlavələr.

Azərbaycanda ictimai şura quruluşunun təcridən möhkəmlənməsi o dövrdə həyata keçirilən bir sıra əsaslı tədbirlərlə bağlı idi. Rusiyada başlanılan və respublikamızın ərazisində də geniş tətbiq edilən yeni iqtisadi siyasətin (YİS) əsas məqsədi sosialist iqtisadiyyatının dirçəldilməsi, əhalinin həyat şəraitinin yaxşılaşdırılması kimi mühüm vəzifələri hədəfləyirdi. Belə ki, yeni iqtisadi siyasətə keçid, yəni ərzaq vergisinin tətbiqi vergi ödənişindən sonra qalan məhsulun kəndli tərəfindən azad surətdə satılmasını, habelə şəhərlə kəndin, sənaye ilə kənd təsərrüfatının iqtisadi əlaqələrini qoruyub saxlamaq üçün bir müddət əmtəə istehsalının (alqı-satqı vasitəsilə mübadilənin) saxlanılmasını nəzərdə tuturdu. Kiçik və kустar sənaye, xüsusi ticarət şəbəkəsi genişlənmiş, yeni iqtisadi siyasətin tətbiqi ilə torpağı icarəyə götürməyə, muzzdlu əmək tətbiq etməyə icazə verilmişdi. Sənaye müəssisələri təsərrüfat hesabına keçirilir, onların bir çoxu kooperativlərə, şirkətlərə, yaxud xüsusi şəxslərə icarəyə verilir.

20-ci illərin əvvəllərində Azərbaycanda beş müxtəlif ictimai-iqtisadi uklad: patriarxal təsərrüfat, xırda əmtə istehsalı, xüsusi kapitalist təsərrüfatı, dövlət kapitalizmi və sosializm ukladları mövcud idi. Sovet hakimiyyətinin ilk illərindən etibarən respublikada əsas istehsal vasitələri üzərində bərqərar olmuş sosialist mülkiyyəti xalq təsərrüfatında aparıcı rol oynamağa başlamışdı. Azərbaycanda ukladların xüsusi çəkisi arasında nisbət olduqca fərqli idi. Milliləşdirilmiş neft sənayesinin və bəzi sənaye müəssisələrinin təmsil etdiyi sosialist ukladı Bakıda və bir sıra qəzalarda hakim mövqeyə malik idi. Kənd yerlərində hakimiyyət tərəfindən tələsik yaradılmış və çox zəif olan sovxozlar və kollektiv təsərrüfatlar sosialist ukladının ilk cücartiləri sayılırdı (10, 357).

İlk Konstitusiyanın qəbuluna qədər yaradılmış müvəqqəti hakimiyyət orqanları tərəfindən sosial-iqtisadi, siyasi, hüquqi və mədəni həyatın müxtəlif tərəflərini əhatə edən çoxsaylı dekretlər, əsasnamələr və qərarlar qəbul edilmişdi ki, bunlar da son nəticədə sosializm yoluna qədəm qoymuş Azərbaycanın birinci Konstitusiyasının normalarının tərtibatında zəmin rolunu oynamış oldu. Eyni ilə demək lazımdır ki, artıq 1921-ci ilin mayında qəbul edilmiş Konstitusiyaya müddəaları sonradan Azərbaycanda sovet hüququnun ayrı-ayrı sahələrinin inkişafına təkan verməklə yanaşı, bu sahələr üzrə ictimai həyatın inkişafı ilə əlaqədar həyata keçirilmiş hüquqyaratma fəaliyyəti nəticəsində özləri də müəyyən mənada «təsirə məruz qalmışdı».

Bu mənada cari qanunvericiliyin konstitusiyaya müddəalarına həmin «təsiri»nin və bunun da nəticəsində Konstitusiyaya dəyişiklik və əlavələrin edilməsi, həmçinin yeni Azərbaycan Konstitusiyasının qəbulunu zəruri edən məqamların üzərində dayanılması hüquq tarixi elminin bu dövrü inkişaf baxımından aktual və əhəmiyyətli sayıla bilər.

Könüllülük prinsipinə və müqavilə münasibətlərinə saslanan Zaqafqaziya Federasiyasının yaradılması və 1922-ci il dekabrın 13-də onun Konstitusiyasının qəbulu Azərbaycanın siyasi-hüquqi həyatında müəyyən dəyişikliklərlə müşayiət olundu. Azərbaycanın da daxil olduğu bu federasiya Cənubi Qafqaz respublikalarının əsasən siyasi, hərbi və iqtisadi fəaliyyətlərinin birləşdirilməsi məqsədilə yaradılmışdı. Azərbaycanın suveren mənafelərinin məhdudlaşdırılmasına gətirib çıxarmış, partiya təkhakimiyyətliliyinin saxlanması və genişlənməsinə şərait yaratmış bu addım əslində, «sosialist unitarizminin» bərqərar olması istiqamətində aparılan siyasi gedişlərdən biri idi.

Zaqafqaziya Federasiyasının Konstitusiyasında federasiyanın yaranmasının əsas səbəbləri və məqsədləri barədə, Zaqafqaziyanın ali hakimiyyət və idarəetmə orqanlarının təşkili və səlahiyyətləri barədə məsələlər təsbit edilmişdi. Zaqafqaziya Konstitusiyasında, həmçinin ZSFSR-in ali hakimiyyət və idarəetmə orqanları ilə onun tərkibinə daxil olan respublikaların, o cümlədən Azərbaycanın ali hakimiyyət və idarəetmə orqanları arasındakı qarşılıqlı əlaqələr əks etdirilmişdi. Federasiyanın tərkibinə daxil olan respublikalar öz suverenliyini müəyyən mənada qoruyub saxlayırdılar, yəni öz dövlət ərazilərinə malik idilər ki, bu ərazi də onların razılığı olmadan dəyişdirilə bilməzdi. Onlar

müstəqil təsisədi hakimiyyətə malik idilər, ali hakimiyyət və idarəetmə orqanlarını formalaşdırırdılar, öz vətəndaşlığına, zəruri dövlət hakimiyyəti atributlarına malik idilər və s.

Bu dövrdə Azərbaycanın ali dövlət hakimiyyəti orqanlarının səlahiyyətlərinə Zaqafqaziya Sovetlər qurultayının və Zaqafqaziya MİK-nin səlahiyyətlərinə aid olan məsələlər istisna olmaqla, respublika xarakterli bütün məsələlər aid edilirdi. Bu hüquqlardan əlavə, Azərbaycan öz dövlət hakimiyyətini müəyyən mənada müstəqil olaraq həyata keçirirdi. Azərbaycanın Konstitusiyasına 1925-ci il dəyişikliklərindən sonra, əsas qanunun 32-ci maddəsi Ümumazərbaycan Sovetlər qurultayının və AzMİK-nin səlahiyyətlərinə aşağıdakıları aid edirdi: respublikada siyasətə və xalq təsərrüfatına ümumi rəhbərliyi həyata keçirmək; dövlət gəmiləri üzərində ali nəzarət; amnistiya vermək hüququ; respublika sərhədlərinin dəyişdirilməsi haqqında məsələyə baxılması; Azərbaycan SSR ərazisinin ümumrespublika bölgüsünün (inzibati bölgünün) keçirilməsi; SSRİ-nin və ZSFSR-in qanunvericiliyinə müvafiq surətdə Azərbaycan ərazisində xalq təsərrüfatının və onun ayrı-ayrı sahələrinin planlarının müəyyən edilməsi; respublika büdcəsinin təsdiqi; SSRİ və ZSFSR konstitusiyalarına müvafiq olaraq dövlət və yerli vergilərin müəyyən edilməsi və nəhayət, Azərbaycan üçün ümumdövlət əhəmiyyətə malik olan digər çoxsaylı məsələlərin həll edilməsi. Buraya, həmçinin respublika vətəndaşlığı haqqında qanunvericiliyin qəbulu və tətbiqi məsələləri də aid edilmişdi (9, 470-471). Azərbaycanın MİK və XKS Zaqafqaziya Federasiyası miqyasında qanunvericilik təşəbbüsü hüququndan istifadə edirdilər.

Azərbaycan Konstitusiyasına 1925-ci ildə edilən çoxsaylı dəyişikliklərin içərisində SSRİ-nin yaradılmasından sonra Zaqafqaziya federasiyası vasitəsilə onun tərkibinə daxil olan Azərbaycanın hüquqi vəziyyətini əks etdirən yenilikləri qeyd etmək olar. Müvafiq dəyişikliklər 1924-cü il SSRİ Konstitusiyasının qəbulu ilə əlaqədar aparılmışdı. Belə ki, Azərbaycanın özünün bir sıra səlahiyyətlərini SSRİ-nin ali dövlət hakimiyyət və idarəetmə orqanlarına güzəştə getməsi, yəni vahid daxili və xarici siyasətin müəyyənləşdirilməsi; beynəlxalq təşkilatlarda nümayəndəlik; müharibə və sülh məsələləri; xarici ticarətə rəhbərlik; hərbi qüvvələrin təşkili və onlara rəhbərlik; bütünlüklə xalq təsərrüfatının ümumi planının və əsasının müəyyən edilməsi; respublika büdcələrinin də daxil olduğu vahid dövlət büdcəsinin təsdiqi; vahid pul və kredit sisteminin müəyyənləşdirilməsi; nəqliyyat və rabitəyə ümumi rəhbərlik; yerquruluşunun və torpaqdan istifadənin, yerin təkinin, meşələrin və suların ümumi əsaslarının müəyyən edilməsi; məhkəmə quruluşunun, mühakimə icraatının, mülki və cinayət qanunvericiliyinin əsaslarının müəyyən edilməsi və s. qismində məsələlərin ümumittifaq orqanlarının səlahiyyətlərinə aid edilməsi 1925-ci ildə Azərbaycan Konstitusiyasına dəyişikliklərin edilməsi zərurətini ortaya qoymuşdu. Həmin dəyişikliklərə müvafiq olaraq Konstitusiyanın 2-ci maddəsi SSR İttifaqının, Zaqafqaziya Federasiyasının və Azərbaycanın vahid vətəndaşlıq prinsipi təsbit edildi ki, bu da İttifaqın ərazisində digər respublikaların vətən-

daşları ilə Azərbaycan vətəndaşlarının hüquq bərabərliyinin təmininə yönəlmişdi. Konstitusiyanın 3-cü maddəsi Azərbaycanın suverenlik prinsipini təsbit edirdi. Yeni dəyişikliyə görə onun hüququ yalnız SSRİ və ZSFSR Konstitusiyalarında göstərilmiş hədudlarda məhdudlaşdırılırdı (25, 106-110).

İlk Konstitusiyanın qəbulundan sonra Azərbaycan ərazisində iki muxtar qurumun təşkili respublikanın həm inzibati-ərazi quruluşunda, həm də siyasi-hüquqi və sosial-iqtisadi həyatında yeni bir mərhələ açmış oldu. Bunlardan birincisinə – əhalisi azərbaycanlılardan ibarət olan Naxçıvana muxtariyyət hüququnun verilməsi onun ərazi vəziyyətinin spesifikasiyi (16, 153-154) ilə izah olunurdusa, yeni məlum hadisələrlə bağlı ermənilərin Zəngəzur torpaqlarını ələ keçirməsi nəticəsində Naxçıvanın ərazi cəhətdən Azərbaycandan əlahiddə düşməsi baxımından onun Azərbaycan Respublikasının tərkibində qəza, rayon və sair kimi xırda inzibati ərazi vahidi hüququ əsasında idarə edilməsi çətinlik yaratması ilə bağlı idisə, ikincisinə – Qarabağın dağlıq hissəsinə muxtar vilayət statusunun verilməsi isə səhv bir addım olaraq sovet-rus «milli» siyasətinin tərkib hissəsi idi. «Uzaqgörən məqsədlər» güdən Sovetlər birliyinin rəhbərləri bu imperiyaya daxil olan xalqların, ələlxüsus azərbaycanlıların gələcəkdə müstəqilliyinin qarşısını almaq məqsədilə belə planları hazırlayırdı və vaxtaşırı həyata keçirirdi (10, 372). Sonralar azəri türklərinin öz qədim yurdları olan Qərbi Azərbaycan ərazilərindən zorla deportasiya edilməsi də buna əyani sübutdur.

Hələ Azərbaycanda sovet hakimiyyətinin qurulmasının ilk illərində Türkiyə ilə RSFSR, eləcə də Türkiyə ilə Zaqafqaziya respublikaları arasında bağlanmış 1921-ci il Moskva və Qars müqavilələri Naxçıvanın Azərbaycanın tərkibində olmasını təsdiq etsə də, bu, ilk vaxtlarda qanunvericilik qaydasında – konstitusiyaya vasitəsilə rəsmiləşdirilməmişdi. 1923-cü il dekabrın 31-də Azərbaycanın Mərkəzi İcraiyyə Komitəsi Naxçıvan muxtar ölkəsinin Azərbaycanın tərkibində muxtar respublikaya çevrilməsi barədə qərar 1924-cü ilin 9 fevralında reallaşdırıldı (1, v.23) və həmin ilin aprelində AzMİK tərəfindən qəbul olunan «Naxçıvan MSSR haqqında» əsasnamə muxtar respublikanın Konstitusiyası qəbul olunana qədər Naxçıvanın hüquqi vəziyyətini müəyyən edirdi.

Qarabağın dağlıq hissəsinə gəldikdə isə burada muxtar qurumun təşkilinə səy göstərməklə Azərbaycanın bu hissəsinin gələcəkdə tamamilə ondan qoparmaqla özününküləşdirmək məqsədini güdən erməni millətçiləri bir çox mübahisələrdən və bu məsələ ilə əlaqədar çıxarılan çoxsaylı qərarlardan sonra özlərinin havadarlarının dəstəyi ilə AzMİK-nın 7 iyul 1923-cü il tarixində qəbul edilmiş dekretin əsasında Dağlıq Qarabağa Azərbaycanın tərkibində muxtar vilayət statusu verilməsinə nail oldular. Vilayətin inzibati mərkəzi Xankəndi şəhəri (keçmişdə kənd) oldu. Qərara əsasən muxtar vilayətin idarəetmə orqanları Vilayət İcraiyyə komitəsi və yerli sovetlər idi. 1923-cü ilin 24 noyabrında AzMİK və XKS «Dağlıq Qarabağ Muxtar vilayəti haqqında» əsasnaməni təsdiq etdi. Həmin əsasnaməyə görə, DQMV-nin tərkibinə Şuşa, Cavanşir, Karyaqın və Qubadlı qəzalarının dağlıq hissələri daxil edilirdi.

Konstitusiyaya 1925-ci il dəyişikliyi Azərbaycanın tərkibində Naxçıvan

Muxtar Respublikasının və Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin yaradılmasını təsbit etməklə, Azərbaycanın 1921-ci ildəki sırf unitar dövlət statusunu müəyyən qədər dəyişmiş oldu.*

1922-ci ilin sonlarından başlayaraq Azərbaycanda hüququn ayrı-ayrı sahələri üzrə sistemləşdirilmiş aktların – məcəllələrin qəbulu, eyni zamanda müxtəlif sahələrin hüquqi tənzimlənməsini özündə ehtiva edən çoxsaylı dekretlərin, əsasnamələrin, qərarların verilməsi respublikanın sosial-iqtisadi, hüquqi, ictimai-siyasi, inzibati, mədəni həyatında baş verən yeniliklərin inikası idi və ilk Konstitusiyada təsbit edilən müvafiq məsələlərin yenidən nəzərdən keçirilməsini labüd edirdi.

Konstitusiyaya 1925-ci il dəyişikliklərində Azərbaycanın hakimiyyət və idarəetmə strukturlarının təşkili və fəaliyyəti ilə bağlı təsbitlənən yeniliklərə nəzər salaq. Konstitusiyaya görə ali hakimiyyət orqanı olan Ümumazərbaycan Sovetlər Qurultayının ildə 2 dəfə çağırılmasını nəzərdə tutan əvvəlki qaydadan fərqli olaraq, yeni dəyişikliyə görə, Konstitusiyanın 17-maddəsi onun ildə bir dəfə çağırılmasını müəyyən etdi. 19-cu maddəyə edilən dəyişikliyə görə, AzMİK-nın üzvlərinin sayı 135-ə, üzvlüyə namizədlərin sayı isə 50-yə çatdırıldı. 28-ci maddəyə müvafiq olaraq AzMİK-nın əvvəlki fasiləsiz iş qaydasının yerinə sessiya iş qaydası müəyyənləşdirildi və onun sessiyaları 3 ayda 1 dəfə olmaq etibarilə çağırılması nəzərdə tutuldu. AzMİK-nın fəvqəladə sessiyaları isə onun Rəyasət Heyətinin təşəbbüsü, respublikanın Xalq Komissarları Sovetinin təklifi və yaxud AzMİK-nın üzvlərinin üçdə birinin tələbi ilə çağırılabilir.

AzMİK-nın Rəyasət Heyətinin səlahiyyətlərini nəzərdə tutan 30-cu maddədə onun respublikanın XKS-nin qərarlarını təsdiq etmək, ləğv etmək və onların qüvvəsini dayandırmaq, sonradan AzMİK-nın növbəti sessiyasında baxılması və təsdiqi şərti ilə dekretlər və qərarlar qəbul etmək hüquqları göstərilirdi. Xarici siyasətə ümumi rəhbərlik, xarici dövlətlərlə əlaqələr, müharibə və sülh elan edilməsi, kreditlərin alınması, gömrük və ticarət müqavilələrinin bağlanması, silahlı qüvvələrin əsaslarının müəyyən edilməsi və s. kimi məsələlər ZSFSR və SSRİ-nin hakimiyyət orqanlarının səlahiyyətlərinə aid edildiyindən onlar Azərbaycan Konstitusiyasından çıxarıldılar.

* Həmin dövrün tədqiqatçıların böyük bir qismi tərkibində muxtar respublikaların olduğu müttəfiq respublikaların hamısının federativ dövlətlər kimi hesab olunması ilə bağlı mülahizələr yürüdürlər. Bu baxımdan Azərbaycanın federativ dövlətə yaxın olan statusunun müəyyənəlməsi həmin illərin tədqiqatlarında elmi müzakirələrin obyektinə də çevrilmişdi (Вах: Газета «Заря Востока». 9 мая 1924 г.; Вестник Верховного Суда СССР и Прокуратуры ВерхСуда СССР, 1928, №4 (13), с.17; Афанов И.Н. Система органов государственного управления в Советской социалистической федерации. М., 1951, с.124-126; Равин С.М. Принцип федерализма в Советском государственном праве. Л., 1961, с.16; Паркосадзе В.В. Являются ли Грузинская ССР и Азербайджанская ССР федеративными республиками. «Ученые записки» АГУ, сер.юрид.наук, 1967, №1, с.28-39; Мильман А.Ш. Азербайджанская ССР – суверенное государство в составе СССР. Баку: Азернеиур, 1971, с.228-229 и др.)

İdarəetmə orqanları sistemində baş verən dəyişiklərin içərisində Azərbaycan Xalq Komissarları Sovetinin nəzdində Ali İqtisadi Şuranın yaradılmasının konstitusion təsbiti (36-cı maddə) oldu. Bu qurumun əsas funksiyası respublikanın bütün təsərrüfat orqanlarının fəaliyyətinin əlaqələndirilməsi idi. AzMİK-nın Rəyasət Heyəti tərəfindən 19 yanvar 1924-cü ildə təsdiq edilən «Ali İqtisadi Şura haqqında Əsasnamə» ilə ona qanunvericilik təşəbbüsü, məcburi qərarların qəbul edilməsi, həmçinin iqtisadi xarakterli qanun layihələrinin ilkin baxılması hüququ verildi. Ali İqtisadi Şuranın nəzdində ticarət sənaye palatası, xammal komitəsi və 4 komissiya – fond komissiyası, daxili ticarət, arbitraj və Dövlət plan komissiyalarının fəaliyyət göstərməsi nəzərdə tutulurdu. Azərbaycan XKS tərəfindən təsdiq olunmuş 9 oktyabr 1923-cü il tarixli «Dövlət Plan Komissiyası haqqında Əsasnamə»yə uyğun olaraq adı çəkilən qurum AİŞ-nin tapşırığı əsasında xalq təsərrüfatı planı ilə bağlı prinsipial məsələləri işləyib hazırlayır, öz təşəbbüsü ilə qərar və dekretlərin layihələrini maraqlı idarələrin rəyi ilə birlikdə AİŞ-nin müzakirəsinə və təsdiqinə verirdi. 1924-cü ilin aprelində Azərbaycanın MİK və XKS-nin birgə qərarı ilə respublikanın Sənaye və Ticarət Xalq Komissarlığı Xalq Təsərrüfatının Ali Şurasına çevrildi (23, 1924, №4, 109) və bu da konstitusiyaya dəyişikliklərində yer aldı.

Konstitusiyada xalq komissarlıqlarının üç qrupunun – birləşdirilməmiş, birləşdirilmiş və mərkəzləşdirilmiş xalq komissarlıqlarının yaradılması nəzərdə tutulmuşdu. Azərbaycan XKS-nin tərkibində əvvəlki 17 xalq komissarlığı əvəzinə 9-nun təşkili müəyyən edilirdi.

Məhkəmə və prokurorluq haqqında ilk Konstitusiyada heç bir müddəə nəzərdə tutulmasa da, 1925-ci il dəyişikliyinə Konstitusiyaya Ali Məhkəmə haqqında fəsil əlavə edildi. Hələ 1922-ci il dekabrın 9-da qəbul edilmiş «Azərbaycan SSR məhkəmə quruluşu haqqında Əsasnamə»yə və AzMİK-nın 1923-cü il 13 fevral tarixli qərarına əsasən respublikanın vahid məhkəmə sistemi yaradıldı. Vahid məhkəmə sistemi bir xalq hakimindən ibarət xalq məhkəmələrini, bir hakim və iki xalq iclasçısından ibarət xalq məhkəmələrini, mahal xalq məhkəmələrini və Azərbaycan SSR Ali Məhkəməsi ehtiva edildi.

1923-cü ilin oktyabrında Naxçıvanda mahal məhkəməsi, Qarabağda isə mahal məhkəməsi hüquqlarında vilayət məhkəməsi təşkil edilmişdi. Mahal xalq məhkəmələri cinayət, mülki, hərbi-cinayət və xüsusilə dövlət əhəmiyyətli işlər üzrə şöbələrə malik idilər. Cinayət və mülki şöbələr iki bölməyə – kassasiya və məhkəmə bölmələrinə ayrılırdılar.

Respublikanın bütün məhkəmə orqanlarının fəaliyyətinə nəzarəti həyata keçirən Azərbaycan SSR Ali Məhkəməsi eyni zamanda Bakı və Gəncə mahal məhkəmələrinin baxdıqları cinayət və mülki işlərdən verilmiş kassasiya şikayətlərinə və etirazlarına baxır, birinci instansiya qismində, xüsusilə dövlət əhəmiyyətli işlərə baxıb həll edirdi. Azərbaycan SSR Ali Məhkəməsi sədrdən, sədrin müavinlərindən, ali məhkəmənin üzvlərindən və xalq iclasçılarından ibarət idi. Ali məhkəmə cinayət və mülki işlər üzrə kassasiya kollegiyası, cinayət və mülki işlər üzrə məhkəmə kollegiyası, hərbi nəqliyyat kollegiyası,

hərbi kollegiya, intizam kollegiyası, ali məhkəmənin rəyasət heyəti və plenar iclasdan ibarət tərkibdə fəaliyyət göstərirdi. Ali məhkəmənin sədrini, sədr müavinlərini və kollegiya sədrilərini bilavasitə AzMİK-nın Rəyasət heyəti təyin edirdi. Məhkəmənin digər üzvləri isə ədliyyə komissarının təqdimatı ilə MİK-nın Rəyasət heyəti təsdiq edirdi.

1924-cü il oktyabr ayından Ali Məhkəmənin Naxçıvan və Qarabağda daimi şöbələri fəaliyyət göstərsə də, 1925-ci il oktyabrın 3-də Naxçıvan MSSR-də Baş məhkəmə və Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətində vilayət məhkəməsi təşkil edildi. Ümumi məhkəmə orqanları ilə yanaşı, 1922-ci ildə torpaqla və əmək fəaliyyəti ilə əlaqədar mübahisəli işlərə baxılması üçün xalq məhkəmələrinin əmək sessiyaları, torpaq və arbitraj komissiyaları da təsis edilmişdi.

AzMİK-nın 1922-ci il 11 iyun tarixli qərarına əsasən respublikada prokurorluq yaradıldı. Bu zaman sovet prokurorluğunun təşkili, fəaliyyəti və tabeliklik qaydasının Lenin prinsipləri rəhbər tutulmuşdu. AzMİK-nın «Azərbaycan SSR-nin dövlət prokurorluğu haqqında» 11 iyun 1922-ci il tarixli dekretinin 2-ci bəndinə əsasən prokurorluq: a) qanunu pozan qərarlardan şikayət verilməsi və təqsirli şəxslərə qarşı cinayət təqibinə başlanılması yolu ilə bütün hakimiyyət orqanlarının, təsərrüfat idarələrinin, ictimai təşkilatların və ayrı-ayrı şəxslərin hərəkətlərinin qanuniliyinə nəzarəti həyata keçirirdi; b) istintaq orqanlarının işinə göz qoyurdu; c) məhkəmədə dövlət adından ittihamı müdafiə edirdi; ç) həbsdə saxlanmanın düzgünlüyünə nəzarət edirdi.

Respublika prokurorluğu Ədliyyə komissarlığının tərkibində təşkil edildi. Ədliyyə komissarı eyni zamanda respublika prokurorunun vəzifəsini yerinə yetirirdi. Bununla əlaqədar olaraq, qanunçuluğa dürrüst əməl etmək, istintaq və təhqiqata nəzarət etmək, məhkəmədə dövlət ittihamını müdafiə etmək və s. nəzarət işləri respublika prokurorluğuna tapşırılmışdı. Ədliyyə komissarlığı bilavasitə bu vəzifələri yerinə yetirməkdən azad idi.

Azərbaycan MİK-nın 11 iyul 1922-ci il tarixli dekreti istintaq orqanlarının vəziyyətində dəyişiklik etmədi. O, ikiqat tabelikdə idi: inzibati və təsərrüfat məsələlərində – məhkəməyə, əməliyyat məsələlərində – prokurorluğa. Prokurorluğun səlahiyyətləri 1922-ci il 22 iyul tarixli «Xalq ədliyyə komissarlığı haqqında əsasnamə» ilə bir qədər genişləndirilir. Belə ki, əvvəllər xalq hakimləri şurası tərəfindən həyata keçirilən məhkəmə orqanlarının fəaliyyətinə nəzarət funksiyası prokurorluğa həvalə edilir. Əsasnaməyə görə prokurorluq xalq məhkəmələrinin ayrı-ayrı hökm və qərarlarına nəzarət qaydasında baxmaq və yeni açılmış hallara görə işləri təzələmək hüquqları əldə edirdi.

1922-ci ildə Azərbaycan SSR məhkəmə quruluşu haqqında, Azərbaycan SSR prokuror nəzarəti haqqında, vəkillik haqqında əsasnamələrin qəbul edilməsi ilə əlaqədar olaraq məhkəmə idarəçiliyində də dəyişikliklər edildi. Yerli zəhmətkeş deputatları sovetlərinin yanında olan ədliyyə şöbələri ləğv edildi. Yerlərdə məhkəmələrin idarəçilik işlərinə və onların fəaliyyətinə nəzarəti mahal məhkəmələri, qanunçuluğun gözlənilməsinə nəzarəti isə prokurorluq yerinə yetirirdi.

1922-ci il Əsasnaməsinə 17 noyabr 1923-cü il tarixdə AzİK-nın verdiyi dekretlə «Müdafiəçi kollegiyaları, məhkəmə icraçıları və dövlət notariati haqqında» və «Dövlət prokurorluğu haqqında» bölmələr əlavə edildi. Həmin dekretin 39-cu maddəsinə əsasən mahal xalq məhkəmələrinin nəzdində müdafiəçi kollegiyaları yaradılırdı ki, onların da qəbulu vəkillərin ümumi yığıncağında 5 nəfərlik tərkibdə seçilən Kollegiya şurası tərəfindən həyata keçirilirdi.

1923-cü ilin 15 iyulunda Ədliyyə komissarlığı kargüzarlığın və ümumilikdə mühakimə icraatının Azərbaycan dilində aparılması barədə məhkəmə orqanlarına təminnamə ünvanladı. Lakin təminnamədə kadr çatışmazlığı ilə əlaqədar müəyyən istisnalar da nəzərdə tutulurdu.

Azərbaycanın ilk Konstitusiyasında respublikanın gerbi və bayrağı haqqında xüsusi fəsil olsa da, burada dövlət bayrağı haqqında deyil, respublikanın ticarət və hərbi-dəniz bayrağı haqqında məlumatlar əks etdirildiyindən, bu boşluq AzMİK-nın 25 oktyabr 1924-cü il tarixli qərarı ilə aradan qaldırılmış (24, 148) və Konstitusiyanın 104-cü maddəsinə edilmiş dəyişikliklə Azərbaycanın dövlət bayrağının təsviri verilmişdi. Azərbaycanın 1 iyul 1924-cü il tarixindən latın əlifbasına keçidi ilə əlaqədar dövlət bayrağının üzərindəki yazılar həm yeni latın, həm də köhnə ərəb əlifbasında paralel olaraq əks etdirilirdi.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, bir sıra tədqiqatçıların 1925-ci ildə Azərbaycan Konstitusiyasına edilən dəyişiklikləri onların həcmi və əsaslı məsələləri əhatə etməsi (məs., respublikanın ZSFSR və SSRİ-nin tərkibinə daxil olması ilə əlaqədar yaranan yeni hüquqi vəziyyətini təsbit etməsi) baxımından onları yeni Konstitusiyaya mətni kimi qələmə verməsi və 1925-ci il dəyişikliklərini Azərbaycanın ikinci Konstitusiyası hesab etmələri cəhdlərinə rast gəlinir (5, 80-81; 21, 9; 18, 88). Bununla belə hüquqşünaslıqda və tarixşünaslıqda respublikanın xalq təsərrüfatının bərpası və inkişafı dövründə baş verən köklü dəyişiklikləri təsbit edən Əsas Qanun olaraq 1927-ci ildə qəbul olunmuş Azərbaycan Konstitusiyası götürülür.

İlk Konstitusiyanın qəbulundan sonra mülki, ailə, əmək, torpaq, cinayət və digər hüquq sahələri üzrə hüquqyaratma fəaliyyətinin genişləndirilməsi və hüquq yaradıcılığı zamanı «inqilabi qanunçuluq» doktrinasının stereotipini təşkil edən «inqilabi hüquq düşüncəsi» əsas götürülməklə sosioloji və psixoloji hüquq nəzəriyyələrinin ortaya qoyduğu imkanlardan da bəhrələnməklə sosialist qanunvericiliyinin formalaşdırılması və ictimai-siyasi, mədəni-mənəvi və sosial-iqtisadi həyatda baş verən yeniliklərlə bağlı olaraq onun inkişaf etdirilməsi son nəticədə bəzi konstitusion dəyişikliklərə də yol açmışdı.

Nümunə üçün deyək ki, həmin dövrdə formalaşan respublikanın mülki qanunvericiliyinin əsas məsələlərindən biri də kooperativ və kустar istehsalın inkişaf etdirilməsi idi. Bununla əlaqədar olaraq, Azərbaycan SSR XKS 27 iyun 1921-ci ildə «İstehlakçı kooperasiyalar haqqında əsasnamə», 1922-ci il martın 10-da isə «Kənd təsərrüfatı kooperasiyası haqqında əsasnamə» qəbul etdi. Həmin qanunlarla bütün kooperasiyaların istehsal və istehlak fəaliyyəti nizamla salındı və əmlak hüquqları sahəsində prinsiplər müəyyən edildi. Sosialist

sənayesilə kəndli iqtisadiyyatı arasında əlaqələri möhkəmləndirmək məqsədilə ortaya atılmış kooperasiyanın inkişafının başlanğıc mərhələsi üçün onun Azərbaycanda kənd təsərrüfatı kommunaları, artellər və şirkətlər kimi formaları xarakterik idi. 1923-cü il iyulun 16-da qəbul edilmiş Azərbaycanın ilk Mülki məəcəlləsində hüququn subyektləri olaraq fiziki şəxslərlə yanaşı, inzibati və təsərrüfat subyektlərinin – dövlət və ictimai idarə, müəssisə və təşkilatların, kooperativ birliklərin və s. hüquqi vəziyyəti də tənzimlənirdi.

Mülki-hüquqi və təsərrüfat hüquqi münasibətlərin inkişafı 1923-cü ilə mülki Məcəlləsinə sonradan edilən dəyişikliklərdə öz əksini tapdı. Həmin dəyişikliklər Məcəllənin qəbulundan sonra qəbul olunmuş bir sıra yeni mülki-hüquqi aktların əsasında həyata keçirildi. Belə ki, 1924-cü il noyabrın 1-də «Yaşayış sahələrinə icarə haqqı barədə əsasnamə» qəbul edildi. Bundan sonra «Kooperativ tikililərində yaşayan fəhlələrə kömək haqqında» 24 noyabr 1924-cü ildə Azərbaycan MİK və XKS tərəfindən qərar qəbul olundu. Bu qərara görə kooperativ tikililərində yaşayan fəhlələrə kömək məqsədilə uzunmüddətli ssuda verildirdi. Bakı Sovetinin 29 mart 1929-cü il tarixli «Mənzil cəmiyyətləri haqqında qaydalar» adlanan qərarı ilə bir və bir neçə mənzil sahibkarlığına aid mənzillərdə yaşayan vətəndaşlar, habelə qeyri-yaşayış sahələri ilə məşğul olan və üzərinə evlərin idarə olunmasını götürmək istəyən şəxslər mənzil icarə cəmiyyətləri yarada bilirdilər.

Azərbaycan SSR XKS-nin 9 oktyabr 1923-cü il tarixli «Təsərrüfat hesabı əsasında fəaliyyət göstərən dövlət sənaye müəssisələri (Trestlər) haqqında» dekretlə məəcəllənin 19-cu maddəsinə və 58-ci maddəsinin qeydinə dəyişiklik edildi. Dekret trestlərə hüquqi şəxs kimi baxaraq, trestlərin öhdəliklərinə görə dövlətin və eyni zamana dövlətin öhdəliklərinə görə trestlərin məsuliyyət daşımamış olduğunu müəyyən etmişdi.

Kənd təsərrüfatının yüksəlişi və zəhmətkeş kəndli kütlələrinin sosialist quruluşuna keçməsi ilə AzMİK və XKS 13 sentyabr 1924-cü ildə «Kənd təsərrüfatı kooperasiyaları haqqında» qərar qəbul etmişdi. İqtisadiyyatda sosialist ukladının mövqeyinin möhkəmləndirilməsi, kooperasiyanın və dövlət ticarətinin xüsusi kapital üzərində qələbəsi bir sıra şərtlərlə əlaqələndirilirdi. Onların ən mühümləri kooperativ və dövlət təşkilatlarının xüsusiyyətçi tacirlərə nisbətən daha əlverişli vəziyyətdə olmalarını təmin edən münasibətlərin yaradılması; sosialist ukladına dövlət kredit idarələrindən maliyyə yardımı edilməsi; əmtəə istehlakçısının bütün vəziyyətlərdə bazar qiymətindən ucuz mal almasını təmin edən qiymət siyasətinin aparılması; kooperativ aparatının kütləvi istehlakçının mənafeələrinə uyğunlaşdırılması və genişləndirilməsi idi. 26 noyabr 1924-cü il tarixdə AzMİK tərəfindən verilmiş «Veksellər haqqında əsasnamə» ilə kredit münasibətləri tənzimlənirdi. Dövlət bankları sırasında xüsusi banklar yaradılmışdı.

Dövlət sığortası sahəsində tənzim olunan hüquq münasibətləri əhəmiyyətli əlavə və dəyişikliklərə məruz qalmışdı. Məcburi vergi sığortası tətbiq olunmuşdu. AzMİK 5 sentyabr 1925-ci il tarixli qərarı ilə MM-nin şəxsi sığorta

ilə bağlı müqavilə münasibətlərini tənzimləyən normaları əhəmiyyətli dərəcədə dəyişilmişdi.

12 fevral 1927-ci il tarixində Azərbaycan SSR Mülki Məcəlləsində «Mülkiyyət hüququ və əşya hüququ» bölməsinə bir sıra müddəalar əlavə olundu. 68a-cı maddəyə görə itirilmiş və başqa şəxs tərəfindən tapılmış əşyaların sahibi məlum olmadıqda, həmin əşya milisə və yaxud yerli sovetlərə verilməli idi. Əşyanı itirmiş şəxs 6 ay ərzində öz əşyasının arxasında gəlməmişdirsə, o zaman əşya sahibsiz kimi dövlət mülkiyyətinə keçirdi.

Ailə-nikah münasibətlərinin tənzimlənməsi sahəsində bir sıra mühüm hüquqi tədbirlər həyata keçirildi. Azərbaycanda anaların və körpələrin mühafizəsi istiqamətində normativ baza yaradıldı. AzMİK tərəfindən 9 may 1923-cü il tarixində verilmiş «1920-ci il aprelin 28-dək bağlanmış kəbin aktları haqqında» dekretlə yalnız VVAQ orqanları tərəfindən qeydə alınan nikahların hüquqi qüvvəsi tanınırdı və şəriət qaydaları ilə bağlanmış kəbin aktlarının mülki iddialar üçün əsas və sübut qismində çıxış edə bilməməsi göstərilirdi. Lakin dekretin bu müddələrinin geriye qüvvəsi istisna olunurdu, yəni 1920-ci il aprelin 28-dək müsəlmanlar arasında dini zəmin üzərində bağlanmış nikahlar öz hüquqi qüvvəsini saxlayırdı.

AzMİK-nın 10 iyun 1923-cü il tarixli qərarı ilə Azərbaycan Cinayət məəcəlləsinin 96-cı maddəsinin çoxarvadlılığa, birbaşa yüksələn və enən xətt üzrə qohumlarla, doğma və ögey qardaş və bacılarla nikaha daxil olmağa görə cinayət məsuliyyətini müəyyən edən yeni redaksiyası təsdiq olundu. Maddə göstərilən cinayətlərə yol vermiş şəxslərin bir ilə qədər islah işləri və təkrar olunduqda isə iki ildən az olmayaraq azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum edilməsini və müvafiq nikah aktlarının etibarsız hesab edilməsini nəzərdə tuturdu. Bir qədər sonra 1925-ci il dekabrın 26-da verilmiş digər bir qərarla yuxarıda sadalanan cinayət əməllərinə görə sanksiya daha da sərtləşdirilmişdi (beş ilə qədər azadlıqdan məhrum etmə) və ailə münasibətləri sahəsində qaydaların pozulması ilə əlaqədar əlavə müddələrin CM-ə daxil edilməsi nəzərdə tutulmuşdu.

Yeni əmək münasibətlərinin müəyyən edilməsi nəticəsində yaranmış sosialist əmək qanunvericiliyi əməyin sosialistcəsinə təşkilinin əsas prinsiplərini, kollektiv müqavilələr bağlanmasını, dövlət və xüsusi müəssisələrdə əməyin mühafizəsi orqanları və müfəttişliklərin təsis edilməsini, əmək qanunvericiliyinin pozulması üstündə məhkəmə və inzibati məsuliyyət müəyyən edilməsini, əməyin ödənilməsinin yeni əsaslarını, əmək birjalarının yaradılması və məcbur etmə tədbirləri ilə işsizliyin aradan qaldırılmasını, ictimai sığortanın təbiiqini və s. müəyyən edirdi. Əmək haqqında qanunlarla müəyyən olunan, habelə «əməkçilərin siyasi və ümumvətəndaş hüquqlarının məhdudlaşdırılmasına səbəb ola biləcək» şərtlərlə müqayisədə işə götürülənlərin vəziyyətini pisləşdirən müqavilələrin şərtləri etibarsız sayılırdı. Əməyə görə verilən məvacibin məbləği dövlət tərəfindən əməyin həmin kateqoriyası üçün müəyyən edilən məcburi minimum ödənişdən aşağı olmamalı idi.

1922-ci il avqustun 23-də əlilliyə görə, ailə başçısının ölümü ilə əlaqədar ailə üzvlərinin sosial təminatı, habelə işsizliyə görə sosial təminat məsələləri tənzimləndi. Ailə başçısını itirməyə görə sosial təminat hüququndan vəfat edən fəhlə və qulluqçunun ailə üzvləri başqa yaşayış vasitələri olmadığı halda istifadə edə bilərdilər. AzMİK-nın 1923-cü il 8 mart tarixli dekreti ilə Bakıda əmək mübahisələri üzrə məhkəmə yaradılmış və digər yerlərdə xalq məhkəmələrinin əmək sessiyaları təşkil edilmişdi. Bununla da, əmək mübahisələrinə baxılmasının yeni qaydası – ya barışdırıcı kameralarda və münsiflər məhkəməsində, ya da xalq məhkəmələrinin xüsusi əmək sessiyalarında baxılması müəyyənləşdirildi. Kollektiv müqavilənin tərəfi qismində işçilərin adından çıxış etmək hüququ həmkarlar ittifaqlarına verilmişdi.

İctimai təminatdan ictimai sığortaya keçilməsi müəyyən olundu. Sosial sığorta qaydaları dövlət, ictimai, kooperativ, konsession, icarə, qarışıq, özəl müəssisə, idarə və təsərrüfatlara və fiziki şəxslərə şamil edilirdi. 1925-ci il yanvarın 10-da AzMİK «Fərdi təqaüdlərin təyin edilməsi haqqında əsasnamə» müxtəlif sahələrdə müstəsna xidmətləri olmuş şəxslərə belə təqaüdlərin verilməsini nəzərdə tuturdu.

Torpaq üzərində xüsusi mülkiyyətin ləğvindən sonra torpaq münasibətlərini tənzimləyən hüquq normaları sisteminin formalaşdırılması və inkişafı geniş vüsət almışdı. 1923-cü ilin 15 iyununda qəbul edilmiş Azərbaycanın Torpaq məəcəlləsi torpaqdan istifadə hüququ, torpağın icarəyə verilməsi, yardımçı muzzdlu əmək, torpaq cəmiyyətləri, ev təsərrüfatı, əmək torpaq istifadəçiliyi qaydaları, torpaq bölgüləri, həyətəyən sahələr, torpaqların ayrılması, şəhər torpaqları və dövlət torpaq əmlakı haqqında normaları, həmçinin yerquruluşu və məskunlaşdırma haqqında məsələləri əks etdirirdi.

Məcəllənin bütün mühüm qaydaları torpağın milliləşdirilməsi faktına istinadən müəyyən edilirdi. Torpaq, yerin təkisi, su və meşələr mülki dövrüyədən tamamilə çıxarıldığı üçün məəcəllənin 27-ci maddəsinə uyğun olaraq torpağın milliləşdirilməsinin pozulması ilə nəticələnən bütün əqdlər (alqı-satqı, əvvəlcədən satınalma, bağışlama, miras və girov qoyma) etibarsız hesab olunurdu. Torpaq hər hansı müqavilə münasibətləri əsasında deyil, dövlət idarəetmə orqanları tərəfindən inzibati aktla istifadəyə verilir və geri alınır. Torpaq istifadəçisi özünün torpaqdan istifadə hüququnu hər hansı torpaq cəmiyyətinin tərkibinə daxil olmaqla və ya əlahiddə olaraq həyata keçirə bilirdi. 1924-cü ildə Torpaq məəcəlləsinin 158-ci maddəsinin əsasında qəbul edilmiş «Ehtiyat (boş) dövlət torpaq fondundan istifadə qaydaları haqqında qaydalar»la torpaqlar 9 ilə qədər müddətdə haqq ödənilməklə icarəyə verilə bilirdi. İcarəçi qismində torpaq cəmiyyətləri, kommunalar, artellər, şirkətlər, kooperativlər, xüsusi şəxslər qrupu və ayrı-ayrı şəxslər tanınırdılar.

Cinayət hüququ sahəsində qəbul edilən dekretlər və sistemləşdirilmiş qanun olan məəcəllə respublikada qurulmuş sovet sosialist sisteminin nailiyyətlərini mühafizə etməyə istiqamətlənmişdi. Belə ki, AzMİK tərəfindən

1922-ci il dekabrın 3-də qəbul edilən ilk məcəlləyə görə cinayət «sovet quruluşunun əsasları və fəhlə-kəndli hakimiyyəti tərəfindən kommunizm quruluşuna keçid dövrü müddətinə müəyyən edilmiş hüquq qaydaları üçün təhlükə yaradan hər cür ictimai hərəkət və hərəkətsizlik» kimi xarakterizə edilirdi. Məcəlləyə görə cinayət «sovet quruluşunun əsasları və fəhlə-kəndli hakimiyyəti tərəfindən kommunizm quruluşuna keçid dövrü müddətinə müəyyən edilmiş hüquq qaydaları üçün təhlükə yaradan hər cür ictimai hərəkət və hərəkətsizlik» kimi xarakterizə edilirdi. Əsas və əlavə cəzaların ümumi siyahısında ölüm hökmü nəzərdə tutulmurdu. Ölüm hökmü müstəsna olaraq, yalnız xüsusi hissənin maddələrinin sanksiyasında nəzərdə tutulduğu hallarda, özü də inqilabi tribunalın baxdığı işlər üzrə tətbiq oluna bilirdi. 1923-cü il noyabrın 17-də AzMİK tərəfindən verilmiş «Azərbaycan SSR Cinayət məcəlləsinə dəyişikliklər və əlavələr haqqında» qərarla əməli ictimai-təhlükəli hesab olunduğu halda cinayətə hazırlıq görmüş şəxsə münasibətdə məhkəməyə sosial müdafiə tədbirlərini tətbiq etmək hüququ verilir (10, 393-394).

1925-ci il mayın 25-də Azərbaycanda *İslah-əmək məcəlləsinin* qüvvəyə gətirilməsi ilə cəza çəkmə qaydaları ilə bağlı məsələlər bu məcəllə tərəfindən tənzimlənirdi. 1922-ci il CM-ə edilən dəyişiklərin əksəriyyəti – 1924-cü il yanvarın 19-da hökmlərin cəmi üzrə cəza təyininin tətbiqi, 1924-cü il oktyabrın 11-də valideynlik hüquqlarından məhkəmə qaydasında məhrum etmə adlı cinayət tərkibinin CM-ə daxil edilməsi, 1925-ci il avqustun 22-də iqtisadi casusluq adlı yeni cinayət tərkibinin müəyyənləşdirilməsi, oğurluq, quldurluq, xuliqanlıq cinayətlərinin, dövləti və hərbi cinayətlərin, təsərrüfat və idarəetmə qaydaları əleyhinə cinayətlərin tərkibi və sanksiyaları ilə bağlı, eləcə də müxtəlif digər dəyişikliklər məcəllənin yeni hüquqi münasibətlərə uyğunlaşdırılmasından irəli gəlirdi.

Azərbaycanın 16 iyul 1923-cü il tarixli Cinayət prosessual və 17 yanvar 1925-ci il tarixli Mülki prosessual məcəllələri cinayət və mülki mühakimə icraatları sahəsində mühüm prinsipləri əks etdirirdi ki, həmin prinsiplər Konstitusiyanın vətəndaşların müvafiq hüquqlarını nəzərdə tutan müddəalarının sonradan təkmilləşdirilməsi və tərkibinin genişləndirilməsində mühüm rolə malik oldu.

Dövlət hüquq və inzibati hüquq sahəsində, eləcə də hüququn digər sahələri üzrə çoxsaylı qanunvericilik aktlarının qəbulu və inkişaf etməkdə olan sosial-iqtisadi, siyasi, hüquqi və mədəni münasibətlərin tempi respublikanın Əsas Qanunun da müddəalarının dəyişdirilməsinin labüdlüyünü ortaya çıxarırdı. Bu baxımdan da respublikanın ictimai-siyasi, sosial-iqtisadi və hüquqi həyatda baş verən yeniliklər 1927-ci il martın 26-da V Ümumazərbaycan Sovetlər qurultayı tərəfindən ikinci Azərbaycan Konstitusiyasının müzakirə olunaraq təsdiq edilməsi ilə nəticələndi (1, f.379, siy.16, iş 105, v.10). Konstitusiyaya həm struktur, həm də məzmun etibarilə əvvəlki Azərbaycan Konstitusiyasından fərqlənirdi. Belə ki, 5 bölmə, 9 fəsil və 101 maddədən ibarət olan 1927-ci il Konstitusiyasının birinci

bölməsində ifadə olunan ümumi müddəalarda əhatəli olaraq Azərbaycanın ZSFSR və SSRİ-nin tərkibində hüquqi vəziyyəti, ali hakimiyyət orqanları, vətəndaşların hüquqları haqqında 17 maddə əks etdirilmişdi (14, №13, m.340). Burada Azərbaycanın ZSFSR-in tərkibindən azad surətdə çıxmaq hüququ (3-cü maddə), Azərbaycan vətəndaşlarının qurultaylarda, məhkəmədə, idarəetmə orqanlarında, respublikanın ictimai həyatında sərbəst olaraq öz ana dilindən istifadə etməsi hüququ (15-ci maddə) təsbit olunurdu. Doğrudur, sonuncu məsələ ilə bağlı 1924-ci ildə qəbul olunmuş dekretə müvafiq norma müəyyən edilsə də, Konstitusiyaya həmin dövrdə dəyişiklik edilməmişdi. İfadə azadlığı, yığıncalar və ittifaqlar əzadlığı, təhsil hüququ, irqi və milli mənsubiyyətindən asılı olmayaraq vətəndaşların bərabərliyi, həmçinin vətəndaşların vəzifələrini nəzərdə tutan müddəalar da dəyişikliyə məruz qaldı.

1927-ci il Konstitusiyası bütün torpaqların, yerin təkinin, meşələrin, suların, həmçinin fabriklər və zavodların, dəmir yolu, su və hava nəqliyyatının və rabitə vasitələrinin fəhlə-kəndli dövlətinin mülkiyyətində olduğunu təsbit etdi. Əsas Qanunun 19-cu maddəsinin «v» və «l» bəndlərinə əsasən respublikanın sərhədlərinin dəyişdirilməsi və respublika vətəndaşlığı haqqında qanunvericilik ittifaq və federasiya qanunvericiliyinə uyğun surətdə Ümumazərbaycan Sovetlər Qurultayının və AzMİK-nın səlahiyyətlərinə aid edildi. Bununla əlaqədar olaraq 1927-ci il may ayının 14-də AzMİK «Azərbaycan vətəndaşlığı haqqında Əsasnamə» (7, №155) qəbul etdi. SSRİ-nin və ZSFSR-in ali orqanlarının qərarlarının Azərbaycan ərazisində məcburi qüvvəyə malik olmasını nəzərdə tutan xüsusi müddəa (21-ci maddə) Konstitusiyada yer aldı.

Yeni qaydaya görə AzMİK-nın say tərkibi konkret olaraq Konstitusiyada deyil, respublikanın Sovetlər qurultayı tərəfindən müəyyən edilirdi. AzMİK-nın Rəyasət Heyətinin hüquqi vəziyyəti bir qədər əhatəli şəkildə müəyyənləşdirildi. Əvvəlki konstitusiyaya redaksiyasında onun «ali qanunvericilik, icra və sərəncamverici orqan» (30-cu maddə) kimi statusundan fərqli olaraq, 1927-ci il Konstitusiyası AzMİK-nın Rəyasət Heyətini «qanunverici, sərəncamverici və kontrol edici orqan» adlandırdı (14, m.26). 1925-ci il dəyişikliyinə fərqli olaraq xalq komissarlarının tərkibini 9-dan 11-ə qaldırdı. XKS-nin iclaslarında həlledici səsle Naxçıvan XKS-nin və Dağlıq Qarabağın vilayət sovetinin, Bakı Sovetinin, Dövlət Plan Komitəsinin, Dövlət Siyasi İdarəsinin və Azərbaycan neft sənayesi dövlət birliyinin (Azneftin) sədrləri iştirak edirdi. Hökumətin tərkibinə, həmçinin ZSFSR-in müvafiq xalq komissarlıqlarının müvəkkilləri məşvərətçi və ya həlledici səsle daxil idilər. ZSFSR və SSRİ-nin təşkili ilə əlaqədar əvvəl ləğv edilmiş Maliyyə xalq komissarlığı bərpa olunmuş və Azərbaycan Mərkəzi statistika idarəsi təsis edilmişdi. 1929-1930-cu illərdə Xalq daxili işlər komissarlığı, Xalq ədliyyə komissarlığı, Mərkəzi statistika idarəsi ləğv edildi. XDİK-nın funksiyaları AXTŞ-yə, Ali Məhkəməyə, DSİ-yə və AzMİK-ya, Ədliyyə komissarlığının funksiyaları – Ali Məhkəməyə və respublika prokurorluğuna, MSİ-nin funksiyaları isə Dövlət Plan Komitəsinə həvalə olundu.

Konstitusiyaya Naxçıvan və Dağlıq Qarabağ muxtariyyətlərinin hüquqi

vəziyyətinə 7 maddədən ibarət xüsusi fəsil ayırdı (24, 313). Yerli dövlət orqanlarının tərkibi və səlahiyyətləri genişləndirildi. Yerlərdə hakimiyyət orqanlarının üçhəlqəli sistemi təsbitləndi. 1927-ci il mayın 7-də AzMİK «Yerli icraiyyə komitələri və şəhər sovetləri tərəfindən məcburi qərarların verilməsi və onların pozulmasına görə inzibati qaydada cərimələrin tətbiq edilməsi haqqında əsasnamə» (23, 1927, №5, m.135) təsdiq etdi. Bu əsasnaməyə uyğun olaraq şəhər sovetləri və onların rəyasət heyətləri müvafiq ərazi hüdudlarında məcburi qərarlar qəbul etmək hüququna malik oldular. 1928-ci ilin mayında «Dairə icraiyyə komitələri və kənd sovetləri haqqında Əsasnamə»nin qəbul edilməsi nəticəsində onların hüquqları genişləndirildi (7, 23.05.1928). 1928-ci ildə 100-dən artıq iri kənd soveti öz büdcələrini yaratmaq hüququ əldə etdilər. Azərbaycan XKS-nin 1929-cu ilin yanvarında qəbul etdiyi «Kollektiv təsərrüfatların inkişafı haqqında» qərarı (23, 1929, №3, m.62) ilə kolxozlara dövlət torpaq fondundan icarəyə torpaq ayrılması ilə yanaşı, əvəzsiz olaraq inventarların, tikililərin, həmçinin onların ərazisində yerləşən kənd təsərrüfatı təyinatlı yardımçı müəssisələrin verilməsi, dövlət meşə fondundan onların güzəştli şərtlərlə istifadə etməsi nəzərdə tutulurdu.

1929-cu ilin aprelində AzMİK və XKS tərəfindən təsdiq olunan «Kənd təsərrüfatı kooperasiyası haqqında Əsasnamə» (23, 1929, №10, m.147) kooperasiya sahəsində hüquq münasibətlərinin inkişafına təkan vermiş oldu.

VI Ümumazərbaycan Sovetlər qurultayı 8 aprel 1929-cu il tarixli qərarı ilə respublikanın yerli dövlət hakimiyyəti və idarəetmə orqanları sistemində müəyyən dəyişikliklər etdi. Respublikanın ərazisi dairələrə, rayonlara (iriləşdirilmiş nahiyələr) və kənd sovetlərinə bölündü. Bunun nəticəsində əvvəlki 13 qəzanın əvəzinə (Naxçıvan MSSR istisna olmaqla) 8 dairə – Bakı, Quba, Lənkəran, Şirvan, Muğan (Salyan), Zaqatala-Nuxa, Gəncə və Qarabağ dairələri yaradıldı. DQMV muxtariyyət hüquqlarını saxlamaqla, Qarabağ dairəsinin tərkibinə daxil edildi. İri nahiyələrin sayı 108-dən 60-a endirildi (1, f.379, siy.16, iş 153, vv.24-25).

AzMİK və XKS-nin 1930-cu il avqustun 8-də verdiyi «Dairələrin ləğvi haqqında» qərarla respublikada dairə bölgüsü ləğv olundu və yeni inzibati-ərazi vahidləri – rayonlar yaradıldı. Rayonların sayı (Naxçıvan MSSR və DQMV-nin rayonları da daxil olmaqla) 63-ə qədər artırıldı. Rayon hakimiyyət orqanlarına dairə icraiyyə komitələrinin səlahiyyətləri verildi. 1931-ci il noyabrın 24-də rayonların birləşdirilməsi prosesi həyata keçirildi. 12 rayon ləğv olundu və 20 rayonun sərhədləri dəyişdirildi (13, 412).

1931-ci ilin mayında AzMİK Rəyasət heyəti «Rayon sovetlər qurultayı və rayonların icraiyyə komitələri haqqında əsasnamə» (23, 1931, №19, m.373) təsdiq etdi. Əsasnaməyə görə rayonda ali dövlət orqanı rayon sovetlər qurultayı, qurultaylararası dövrdə isə rayon icraiyyə komitələri idi. Nümayəndələri müvafiq rayonun kənd və qəsəbə sovetləri, habelə şəhərin yaşayış məskəninə kəndə yerləşən fabrik, zavod, sovxoz və MTS-dən seçilən rayon sovetlər qurultayı qurultayın keçirilməsi dövründə ona rəhbərlik üçün 9-13 nəfərdən

ibarət rəyasət heyətini və mandat komissiyasını formalaşdırırdı. Rayon icraiyyə komitəsi isə qurultay tərəfindən 45 nəfərdən artıq olmamaqla seçilirdi. Onun iclasları iki ayda bir dəfədən az olmamaqla, üzvlərinin yarısından çoxunun iştirakı ilə keçirilirdi. İcraiyyə komitəsi 9 nəfərdən ibarət tərkibdə rəyasət heyətini formalaşdırırdı. Nəzdində 7 bölmənin (sovet quruculuğu və icra nəzarəti, sənaye və təminat, kənd təsərrüfatı, maliyyə-büdcə, xalq təhsili, səhiyyə, əmək) olduğu rayon icraiyyə komitəsinin tərkibinə ümumi, torpaq, maliyyə, plan-statistika şöbələri, rayon fəhlə-kəndli müfəttişliyi, milis və cinayət axtarışı idarəsi və rayon su təsərrüfatı şöbəsi daxil idi. Rayon İK-nın nəzdində təlimatçılar və müfəttişlər fəaliyyət göstərirdilər.

1930-cu ilin noyabrında AzMİK tərəfindən «Rayon icraiyyə komitələrinin nəzdində milli azlıqların işləri üzrə komissiyalar haqqında Əsasnamə»-nin (23, 1931, №1, m.9) qəbulu nəticəsində bütün milli azlıqların iqtisadi və mədəni inkişafına yardım göstərilməsi ilə bağlı vəzifələrin həyata keçirilməsi, onların gündəlik qayğılarının həlli istiqamətində mühüm irəliləyişlərə nail olundu ki, bu da özünün siyasi quruluş formasından asılı olmayaraq Azərbaycanın bir dövlət kimi bütün dövrlərdə apardığı milli siyasətin ümumbəşəri dəyərlərə söykənməsi barədə şahadətlik edir.

Respublikanın mərkəzi və yerli hakimiyyət və idarəetmə orqanlarında milli kadrların çatışmazlığı baxımından və təhsilli yerli kadrlara olan tələbatın ödənilməsi məqsədilə VI Ümumazərbaycan Sovetlər qurultayında ümumi təhsilin tətbiq edilməsinin zəruriliyi qeyd edildi. 1930-cu il avqustun 29-da Azərbaycan XKS ümumi icbari təhsilin tətbiq edilməsi haqqında qərar qəbul etdi. Bundan bir qədər əvvəl isə AzMİK və XKS-nin 1928-ci il iyulun 22-də məcburi qaydada yeni - latın qrafikalı əlifbaya keçilməsi haqqında qərarı verilmişdi.

Azərbaycanda 1927-1928-ci illərdə ümumittifaq miqyasında həyata keçirilən bir çox tədbirlərin – ölkənin sənayeləşdirilməsi və kənd təsərrüfatının kollektivləşdirilməsi ilə bağlı tədbirlərin həyata keçirilməsinə başlanıldı. Xalq təsərrüfatının birinci beşillik planında Azərbaycanın da sənayesi və kənd təsərrüfatının inkişaf etdirilməsinə dair məsələlər nəzərdə tutulmuşdu. Sənayeləşdirmə və kollektivləşdirmə illərində əməkçi əhalinin geniş təbəqələrinin sovetlərin işində iştiraka daha çox cəlb edilməsi üzrə hökumət tərəfindən konkret tədbirlər həyata keçirilirdi. Bütün bunlar ölkənin Əsas Qanununun da müddəalarının mütləq olaraq tətbiq edilməsi zərurətini yaradırdı.

1927-ci il Konstitusiyası Azərbaycanda məhkəmə quruluşu və prokurorluğun təşkili sahəsində mövcud dəyişikləri də əks etdirirdi. Belə ki, Konstitusiyanın 3-cü bölməsinin 4-cü fəslində respublikanın Ali Məhkəməsinin hüquqi statusu təsbit edilmişdi. Respublika Prokurorluğunun funksiyasını Ədliyyə xalq komissarlığı yerinə yetirirdi. Eyni zamanda Konstitusiyanın qəbulundan sonrakı dövrdə bu sahədə baş verən yeniliklər nəticəsində 1931-ci ildə Əsas Qanuna müvafiq dəyişikliklər edilmişdi. Belə ki, hələ 1927-ci il iyulun 6-da Azərbaycan SSR MİK və XKS-nin birgə qərarı ilə təsdiq olunmuş «Məh-

kəmə quruluşu haqqında» yeni Əsasnaməyə (23, 1927, №7, m.197) görə məhkəmə orqanları sistemində xalq məhkəmələri, mühüm işlər üzrə xalq məhkəmələri və Azərbaycan SSR Ali Məhkəməsi daxil idi. Xalq məhkəməsi məhkəmə sistemində yenə də əsas həlqə idi və öz ərazi aidiyyəti üzrə qanunla digər məhkəmə təsisatlarına aid olan işlər istisna olmaqla, bütün cinayət və mülki işlərə baxırdı. Mühüm işlər üzrə xalq məhkəmələrinin üzərinə xalq hakimi və iki iclasının iştirakı ilə qanunla onun aidiyyətinə daxil edilən işlərə birinci instansiya məhkəməsi qismində baxılması ilə yanaşı, xalq məhkəmələrini və xalq müstəntiqlərini təftiş etmək və təlimatlandırmaq, müdafiəçi kollegiyaları bürosunun və notariat kontorlarının fəaliyyətinə nəzarət etmək, məhkəmə-istintaq işçilərinə münasibətdə intizam icraatı qaldırmaq və s. kimi funksiyalar da qoyulmuşdu.

Mühüm işlər üzrə xalq hakimliyinə sahə xalq hakimi vəzifəsindən aşağı olmayaraq iki ildən artıq əmək stajına malik olan şəxslər bir il müddətinə ədliyyə komissarının təqdimatı ilə AzMİK-nin Rəyasət heyəti tərəfindən təsdiq edilirdilər. Onların vaxtından əvvəl geri çağırılması və ya yerinin dəyişdirilməsi AzMİK-nin Rəyasət heyəti tərəfindən ya onun özünün təşəbbüsü ilə, ya da ədliyyə komissarının təklifi əsasında həyata keçirilirdi.

Ali Məhkəmə əvvəlki kimi, plenumdan, rəyasət heyətindən, cinayət və mülki işlər üzrə məhkəmə və kassasiya kollegiyalarından, həmçinin intizam kollegiyasından ibarət tərkibdə fəaliyyət göstərirdi. Ali Məhkəmənin Naxçıvanda və Dağlıq Qarabağda şöbələri mövcud idi. 1929-cu il sentyabrın 21-də Ali Məhkəmənin Gəncədə də şöbəsi yaradıldı. Həmin ilin iyununda Azərbaycanda 8 dairənin yaradılması ilə əlaqədar mühüm işlər üzrə xalq məhkəmələri ləğv edilərək, hər bir dairədə dairə məhkəməsi təşkil edildi. 13 noyabr 1929-cu il tarixində Bakıda 10 sahə xalq məhkəməsinin birləşdiyi Bakı birləşmiş xalq məhkəməsi yaradıldı. Birləşmiş xalq məhkəməsi həmin ilin dekabrında Gəncədə, 1930-cu ildə isə Nuxada təşkil edildi. Dəyişiklərlə əlaqədar məhkəmə sistemi aşağıdakıları özündə ehtiva etdi: 1) sahə xalq məhkəmələrini və Bakı, Gəncə və Nuxada birləşmiş xalq məhkəmələrini; 2) dairə xalq məhkəməsini; 3) Ali Məhkəməni - Naxçıvanda, Dağlıq Qarabağda və Gəncədəki şöbələri ilə birlikdə.

1929-cu ilin avqustunda dairə məhkəmələrinin ləğvi haqqında məsələ qaldırıldı. Dekabrın 3-də Bakıda və Gəncədə, 1930-cu il oktyabrın 1-də isə bütün dairə xalq məhkəmələri ləğv olundu. Şəhər birləşmiş məhkəmələri saxlanıldı. Dairə məhkəmələrinin yurisdiksiyasına aid edilən işlər, dövləti cinayətlər və törədilməsinə görə güllələnmə cəzasının nəzərdə tutulduğu cinayətlər istisna olmaqla, sahə xalq məhkəmələrinə verildi. Yeni məhkəmə quruluşu haqqında əsasnamənin qəbulundan sonra əvvəllər Bakı və Gəncə mahal xalq məhkəmələrinin nəzdində fəaliyyət göstərən müdafiəçi kollegiyaları əvəzinə respublikanın Ali Məhkəməsinin nəzdində vahid müdafiəçilər kollegiyası təşkil edilmişdi.

1931-ci il yanvarın 14-də AzMİK və XKS «Kənd sovetlərinin nəzdində

kənd məhkəmələrinin təşkili haqqında» qərarı (23, 1931, №6, m.114) ilə həmin məhkəmələr kənd sovetləri tərəfindən məhkəmənin sədri, onun müavini, 10 nəfərdən 25 nəfərədək sayda xalq iclasçısından (sonuncular seçki hüququna malik olan vətəndaşların ümumi yığıncığında seçilir və kənd sovetləri tərəfindən təsdiq edilirdilər) ibarət tərkibdə seçilir və rayon icraiyyə komitələri tərəfindən təsdiq olunurdular ki, bu da məhkəmənin əhaliyə yaxınlaşması, ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsində geniş əməkçi kütlələrin iştirakı və xırda işlərə baxılması qaydasının sadələşdirilməsi məqsədini güdürdü.

1930-cu ildə Ədliyyə komissarlığının ləğvi ilə əlaqədar onun funksiyalarının bir qismi – məhkəmə kadrlarının seçilib yerləşdirilməsi, onların təlimatlandırılması, həbs yerlərinə ümumi rəhbərlik kimi funksiyaları Ali Məhkəməyə verildi. Ali Məhkəmə bilavasitə AzMİK-ya tabe edildi və onun sədri XKS-nin iclaslarında həlledici səsə malik oldu. Lakin üç ildən sonra – 1933-cü il martın 2-də Ədliyyə komissarlığı yenidən fəaliyyətə başladı və yuxarıda sadalanan funksiyalar Ali Məhkəmədən Ədliyyə komissarlığına ötürüldü. 1933-cü il iyunun 25-də qəbul edilmiş «Ədliyyə xalq komissarlığı haqqında» Əsasnamə (23, 1933, №21, m.197) əvvəlki əsasnamələrdə (1926-cı il 20 fevral, 1927-ci il 7 may və 1929-cu il 20 iyul tarixli əsasnamələrdə) göstərilmiş funksiyalarla yanaşı, əhaliyə hüquqi yardımın göstərilməsi, müdafiəçi kollegiyalarının işinə rəhbərlik və nəzarət, dövlət və kooperativ müəssisə və təşkilatlarının hüquq məsləhətçilərinin və ictimai təşkilatların fəaliyyəti üzərində nəzarət, islah-əmək müəssisələrinə rəhbərlik və onların işinə nəzarət kimi funksiyaları da həyata keçirirdi. Komissarlığın tərkibində məhkəmə-inzibati, qanunvericilik-hüquqi, prokurorluq, notariat şöbələri və işlər idarəsi fəaliyyət göstərirdi.

1927-ci il Əsasnaməsinin 4-cü bölməsi prokurorluğa həsr edilmişdi. Dövlət prokurorluğu əsasnaməyə uyğun olaraq dövlətin adından bütün hakimiyyət orqanları, təsərrüfat müəssisələrinin, ictimai və xüsusi təşkilatların və vətəndaşların fəaliyyətinin qanuniliyinə nəzarət edir, qanunu pozan qərarlara etiraz verir, məhkəmədə dövlət ittihamını müdafiə edir, kassasiya instansiyasında cinayət işləri üzrə rəy verir, qanuna zidd hökm və qəraradlara münasibətdə etirazla çıxış edirdi. Respublika prokuroru qismində ədliyyə komissarı çıxış edirdi. Ədliyyə komissarının iki müavinindən biri respublikanın prokurorluq idarəsinə başçılıq edir, prokurorlardan biri isə Ali Məhkəmənin nəzdində prokuror vəzifələrini (Ali Məhkəmənin prokuroru) yerinə yetirirdi.

8 avqust 1930-cu ildə AzMİK və XKS tərəfindən «Azərbaycan SSR Prokurorluğu haqqında» Əsasnamə (23, 1930, №29, m.483) qəbul edildi. Bu qanuna görə prokurorluq AzMİK-nin nəzdində yaradılır və XKS-nin iclaslarında məşvərətçi səs hüququ qazanırdı. 1933-cü ildə Ədliyyə komissarlığının yenidən təsis edilməsi ilə əlaqədar dövlət prokurorluğu Ədliyyə komissarlığı sistemində keçirilir. Azərbaycan prokurorluğu bir tərəfdən SSRİ Prokuroruna, digər tərəfdən isə Azərbaycan ədliyyə komissarına tabe idi.

Yuxarıda qeyd olunan məsələlərin bir qismi Konstitusion dəyişikliklərdə də öz inikasını tapırdı. Belə ki, 1927-ci il Konstitusiyasına 1931-ci ildə edilən

dəyişikliklə Əsas Qanunun 4-cü fəslə «Azərbaycan SSR-nin Ali Məhkəməsi və Prokurorluğu» adlandırıldı. Dəyişikliyə görə respublikanın Ali Məhkəməsi və Prokurorluğu AzMİK-nin nəzdində təsis olunurdular, onların səlahiyyətləri konkretləşdirilirdi (15, m.50-51). Ali Məhkəmənin sədrinin və respublika prokurorunun XKS-nin iclaslarında həlledici səs hüququ ilə iştirak etmələri müəyyənləşdirilmişdi.

Nəzərdən keçirdiyimiz dövrdə hüququn digər sahələri üzrə də cari qanunvericiliyin dəyişdirilməsinin templəri olduqca yüksək idi və bu tendensiya özünü konstitusiyaya qanunvericiliyində də mütəmadi olaraq göstərirdi.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Arxivə (ARDA), fond 379, siy.7; siy.16.
2. Azərbaycan tarixi, 7 cildə, 5-ci cild. Bakı: Elm, 2001, 672 s.
3. Azərbaycan Cümhuriyyəti. Sənədlər və materiallar. 1918-1920-ci illər. C.B. Quliyevin redaktəsi ilə. Bakı: Elm, 1998, 616 s.
4. Azərbaycan Respublikasının ilk qanun məcəllələri (1920-1930-cu illər).
5. Алиев А.Г. Конституционное развитие Азербайджанской ССР. Баку: Изд-во Азгосунверситета, 1976, 163 с.
6. Baykara H. Azərbaycan istiqlal mübarizəsi tarixi, Bakı: Azərnaşr, 2011, 276 s.
7. Газета «Бакинский рабочий», 1927, №155, 18 июля 1927 г.; 23 мая 1928 г.
8. Декреты Азревкома (1920-1921). Сборник документов. Б., 1988, 496с.
9. İsmayılov X.C. Azərbaycanın dövlət və hüquq tarixi. Bakı: Nurlan, 2006, 720 s
10. İsmayılov X.C. Azərbaycanın hüquq tarixi. Bakı: Elm və Təhsil, 2015, 572 s.
11. İsmayılov X.C. Azərbaycanda yerli özünüidarəetmənin normativ hüquqi əsasları (genezisi və təkamülü). Bakı: Elm və təhsil. 2011, 496 s.
12. Исмаилов Э. Очерки по истории Азербайджана. М.: Просвещение, 2010, 424 с.
13. История государства и права Азербайджанской ССР (1920-1934 гг.) Баку: Элм, 1973, 552 с.
14. Конституция Азербайджанской ССР 1927 г. СУ Азерб.ССР, 1927, №13, ст.340.
15. Конституция Азерб. ССР 1927 г. в ред.1931 г., ст.50-51.
16. Mədatov Q. Naxçıvanda sovet hakimiyyətinin qələbəsi və Naxçıvan MSSR-nin təşkili. Bakı, 1958, s.153-154.
17. Məlikova M.F., İsmayılov X.C. Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin bərpasının hüquqi əsasları // Bakı Universitetinin Xəbərləri, sosial-siyasi elmlər seriyası, Bakı, 2012, №, s.5-13.
18. Мильман А.Ш. Ленинское учение о федерации и автономии и национально-государственное строительство в Азербайджанской ССР». В сб. «В.И.Ленин и вопросы государственного строительства в Азербайджанской ССР». Баку: Изд-во АГУ, 1970, с.88.
19. Мовсумов Д.Г. Советская судебная система в Азербайджане. Баку: Азернешр, 1970, 196 с.
20. XIX əsrin 20-30-cu illərində ibtidai və orta təhsilin inkişafında Azərbaycan ziyalılarınun rolu // Bakı Universitetinin Xəbərləri. Humanitar elmlər seriyası, 2010, №3, s.154-159.
21. Вагабов А.А. Конституция Азербайджанской ССР 1937 г. и ее развитие. Автореф. дисс. канд. юрид. наук. Б., 1968, с.27.
22. Резолюции и постановления съездов Советов Азербайджанской ССР (1921-1937 гг.). Баку, 1961. 548 с.
23. Сборник узаконений Азерб.ССР. 1924, №4; 1927, №5, №7; 1929 г., №3, №10; 1930 г., №29; 1931г., №1, №6, №19; 1933 г., №21.
24. Съезды советов в документах (1917-1937). Т.6, М., 1964, с. 280-302.
25. «IV Азербайджанский съезд Советов». Баку, 1925, с.106-110.
26. Шабанов Ф.Ш. Развитие советской государственности в Азербайджане. М., 1959, 175 с.

КОНСТИТУЦИОННЫЕ ИЗМЕНЕНИЯ В КОНТЕКСТЕ РАЗВИТИЯ СОВЕТСКОГО ПРАВА В АЗЕРБАЙДЖАНЕ

Х.Дж.ИСМАЙЛОВ

РЕЗЮМЕ

Становление совершенно новой для Азербайджана советской правовой системы в начале 20-х годов прошлого века было связано с приобретением новой формы и нового содержания политической, социально-экономической сфер общества. Изменения, происходившие в указанных сферах привели к созданию различных новых институтов и норм права, отражающих правовое положение разного рода учреждений и организаций, а также и граждан, что естественно обусловили внесение изменений и дополнений в первую Конституцию Азербайджана, принятой в мае 1921 г. В данной статье обосновывается необходимость конституционных изменений, возникших на основе появления новых властных субъектов, административных учреждений, а также совершенно новых правовых норм, раскрывается суть правовых мероприятий, осуществляемых в сфере реализации такой необходимости, одновременно проводится анализ тех изменений и дополнений, которые вносились в Конституции Азербайджана 1921 и 1927 гг.

Ключевые слова: конституционное законодательство, правовые институты и нормы, правотворчество, выборы, гражданские права, кодекс, закон, изменение, дополнение.

CONSTITUTIONAL CHANGES IN THE CONTEXT OF THE DEVELOPMENT OF SOVIET LAW IN AZERBAIJAN

Kh.J.ISMAYILOV

SUMMARY

Formation of a completely new for Azerbaijan Soviet legal system in the early twenties of the last century was associated with the acquisition of a new form and new content of the political, social and economic spheres of society. The changes that took place in these areas led to the creation of various new institutions and norms of law, reflecting the legal status of different institutions and organizations, as well as citizens, which naturally led to the introduction of changes and additions to the first Constitution of Azerbaijan, adopted in May 1921. This article substantiates the need for constitutional changes that emerged on the basis of the emergence of new authorities, administrative institutions, as well as entirely new legal norms, reveals the essence of legal measures, implemented in the sphere of realization of such necessity, while simultaneously analyzing the changes and amendments that were made to the Constitution of Azerbaijan in 1921 and 1927 years.

Key words: the constitutional legislation, legal institutions and norms, lawmaking, elections, civil rights, the code, the law, changes, additions.